

IJTIMOYIY SUG'URTA TIZIMINI MOLİYALASHTIRISH VA UNI XALQARO STANDARTLARGA MOSLASHTIRISH

Ortiqova Sadoqat Sodiq qizi

O'zbekiston Respublikasi Bank-moliya akademiyasi magistranti.

ORCID iD: 0009-0009-1268-8010

<https://doi.org/10.5281/zenodo.22050930>

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiy sug'urta tizimini moliyalashtirishning nazariy-uslubiy asoslari, amaldagi moliyaviy mexanizmlari hamda uni xalqaro standartlarga moslashtirish yo'nalishlari tadqiq etilgan. Ijtimoiy sug'urtaning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda sug'urta badallari, davlat budjeti mablag'lari, transfertlar va boshqa moliyalashtirish manbalarining o'rni yoritilgan. Shuningdek, Xalqaro mehnat tashkilotining ijtimoiy ta'minot va ijtimoiy himoyaga oid standartlari asosida milliy ijtimoiy sug'urta tizimini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, ilmiy umumlashtirish va normativ-huquqiy hujjatlarni o'rganish usullaridan foydalanilgan. Tahlil natijasida ijtimoiy sug'urta tizimining moliyaviy barqarorligini oshirish, sug'urta qamrovini kengaytirish, norasmiy band aholini tizimga jalb etish, aktuar hisob-kitoblarni rivojlantirish, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish hamda boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish zarurligi asoslangan. Maqolada ijtimoiy sug'urtani moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish va milliy tizimni xalqaro tamoyillarga bosqichma-bosqich uyg'unlashtirish bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy sug'urta, ijtimoiy himoya, moliyalashtirish, sug'urta badallari, davlat budjeti, moliyaviy barqarorlik, aktuar hisob-kitob, xalqaro standartlar, Xalqaro mehnat tashkiloti.

Abstract. This article examines the theoretical and methodological foundations of financing the social insurance system, current financial mechanisms, and directions for its adaptation to international standards. The role of insurance contributions, state budget funds, transfers, and other sources of financing in ensuring the financial stability of social insurance is highlighted. Also, the issues of improving the national social insurance system based on the standards of the International Labor Organization on social security and social protection are analyzed. The research uses comparative analysis, a systematic approach, scientific generalization, and the study of regulatory and legal documents. The analysis substantiates the need to increase the financial stability of the social insurance system, expand insurance coverage, involve the informally employed population in the system, develop actuarial calculations, effectively use financial resources, and digitize management processes. The article develops scientific and practical proposals for diversifying sources of financing for social insurance and gradually harmonizing the national system with international principles.

Keywords: social insurance, social protection, financing, insurance contributions, state budget, financial stability, actuarial calculations, international standards, International Labor Organization.

Kirish: Ijtimoiy sugʻurta tizimi aholining turli ijtimoiy xavflar, jumladan, kasallik, vaqtinchalik mehnatga layoqatsizlik, nogironlik, ishsizlik, qarilik, onalik va boquvchisini yoʻqotish holatlarida daromadlarini qisman kompensatsiya qilishga xizmat qiluvchi muhim ijtimoiy-iqtisodiy institut hisoblanadi. Mazkur tizimning samarali faoliyat yuritishi, avvalo, uning barqaror va yetarli moliyaviy manbalarga ega boʻlishiga bogʻliq. Shu sababli ijtimoiy sugʻurtani moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish, sugʻurta badallari va davlat budjeti mablagʻlari oʻrtasida maqbul nisbatni shakllantirish, shuningdek, mablagʻlardan maqsadli va samarali foydalanish bugungi kunda dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biri hisoblanadi.

Globalashuv sharoitida milliy ijtimoiy sugʻurta tizimlarini xalqaro standartlarga moslashtirish masalasi ham alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xalqaro mehnat tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy taʼminot va ijtimoiy himoya standartlari aholining keng qatlamlarini sugʻurta bilan qamrab olish, ijtimoiy toʻlovlarning yetarliligini taʼminlash, moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash hamda tizim boshqaruvida shaffoflikni oshirishni nazarda tutadi. Oʻzbekistonda amalga oshirilayotgan ijtimoiy himoya islohotlari sharoitida ushbu tamoyillarni milliy amaliyotga izchil joriy etish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish va zamonaviy sugʻurta mexanizmlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi. Ijtimoiy sugʻurta tizimini moliyalashtirish masalasi Oʻzbekiston iqtisodiy adabiyotlarida aholining ijtimoiy himoyaga boʻlgan ehtiyojlari, davlatning ijtimoiy majburiyatlari va budjet resurslaridan samarali foydalanish bilan uzviy bogʻliq holda tadqiq etilgan. Mahalliy tadqiqotlarda ijtimoiy sugʻurtaning moliyaviy manbalari, nafaqa va boshqa ijtimoiy toʻlovlarni shakllantirish mexanizmlari hamda ijtimoiy jamgʻarmalarning barqarorligini taʼminlash masalalariga alohida eʼtibor qaratiladi. Xususan, 2024-yilda amalga oshirilgan tadqiqotda ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini sugʻurta tizimi orqali moliyaviy qoʻllab-quvvatlash mexanizmlari statistik koʻrsatkichlar asosida baholanib, pensiya va nafaqalarni moliyalashtirish, kam taʼminlangan oilalarga beriladigan yordamlarning manzilliligi hamda ijtimoiy jamgʻarmalarning resurs bazasini mustahkamlash zarurati asoslab berilgan. Mazkur yondashuvning muhim jihati shundaki, unda ijtimoiy sugʻurta davlat budjetining oddiy xarajat yoʻnalishi sifatida emas, balki aholi daromadlarini qayta taqsimlash va ijtimoiy xavflarning moliyaviy oqibatlarini yumshatishga xizmat qiluvchi mustaqil iqtisodiy mexanizm sifatida talqin etilgan. (Beknazarov, 2024).

Oʻzbekiston sharoitida ijtimoiy himoya tizimining moliyaviy asoslarini takomillashtirishga bagʻishlangan tadqiqotlarda davlat budjeti bilan ijtimoiy sugʻurta mexanizmlari oʻrtasidagi oʻzaro bogʻliqlik ham muhim tadqiqot yoʻnalishiga aylangan. 2025-yilda chop etilgan ilmiy ishda ijtimoiy xizmatlarni moliyalashtirish, ijtimoiy nafaqalarni tayinlash hamda davlat tomonidan ajratilayotgan mablagʻlarning manzilliligini oshirish masalalari kompleks ravishda tahlil qilingan.

Tadqiqot natijalari ijtimoiy himoyada raqamli axborot tizimlaridan foydalanish nafaqat yordam oluvchilarni aniq belgilash, balki mablagʻlarning samarasiz sarflanishini kamaytirish, moliyaviy nazoratni kuchaytirish va tizim shaffofligini taʼminlash imkonini berishini koʻrsatadi.

Shu jihatdan ushbu ilmiy qarashlar ijtimoiy sug'urta tizimini moliyalashtirishni modernizatsiya qilishda raqamlashtirish va davlat moliyasi instrumentlarining uyg'unligini ta'minlash zarurligini asoslaydi. (Elmirzayev and Ametova, 2025).

Milliy ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy sug'urtaning alohida yo'nalishlaridan biri bo'lgan tibbiy sug'urtani moliyalashtirish masalasi ham tobora dolzarb tadqiqot obyektiga aylanmoqda.

Bu yo'nalishda 2024-yilda olib borilgan tadqiqotda majburiy tibbiy sug'urtaning iqtisodiy mohiyati, uni moliyalashtirish manbalari va sug'urta jamg'armalarini shakllantirishning institutsional xususiyatlari o'rganilgan. Davlat budjeti, ish beruvchilar va sug'urtalangan shaxslar mablag'larining o'zaro nisbatini maqbullashtirish, majburiy va ixtiyoriy sug'urta mexanizmlarini uyg'unlashtirish, aholining to'g'ridan-to'g'ri tibbiy xarajatlarini kamaytirish hamda reimbursatsiya tizimini takomillashtirish asosiy yo'nalishlar sifatida ajratilgan. Mazkur tadqiqotning ilmiy ahamiyati tibbiy sug'urtani kengroq ijtimoiy sug'urta tizimining tarkibiy qismi sifatida baholab, uning barqaror faoliyati uchun ko'p manbali moliyalashtirish modelidan foydalanish zarurligini ko'rsatganidadir. (Kenjayev, 2024).

Rossiya ilmiy maktabida ijtimoiy sug'urta masalalari ko'proq davlat ijtimoiy fondlarining moliyaviy barqarorligi va iqtisodiy xavfsizligini ta'minlash nuqtayi nazaridan tadqiq etilgan.

Ushbu yondashuv doirasida 2020-yilda amalga oshirilgan izlanishda ijtimoiy sug'urta fondi budjeti daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi nomutanosiblik, fond defitsiti yuzaga kelishining makroiqtisodiy omillari va moliyaviy inqiroz sharoitidagi barqarorlik masalalari tahlil qilingan.

Tadqiqotda sug'urta tizimining davlat budjetiga haddan tashqari bog'liqligi uzoq muddatli moliyaviy xatarlarni kuchaytirishi qayd etilib, sug'urta tushumlarini barqarorlashtirish, nazorat mexanizmlarini kuchaytirish va rezervlardan foydalanish samaradorligini oshirish zarurligi asoslangan. Ushbu qarashlar ijtimoiy sug'urta tizimining moliyaviy xavfsizligi daromadlar va majburiyatlarning uzoq muddatli mutanosibligiga bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. (Yeltsin, 2020).

Rossiyalik tadqiqotchilar ishlarida ijtimoiy sug'urtani xalqaro huquqiy standartlarga muvofiqlashtirish muammosi ham alohida ilmiy yo'nalish sifatida rivojlangan. Mazkur yo'nalishga oid 2017-yilgi tadqiqotda milliy ijtimoiy ta'minot tizimlarining shakllanishiga davlatning iqtisodiy rivojlanish darajasi, demografik vaziyati va tarixiy-huquqiy an'analari ta'sir qilishi qayd etilgan bo'lsa-da, aholiga taqdim etiladigan bazaviy ijtimoiy kafolatlar xalqaro me'yorlarga muvofiq bo'lishi lozimligi asoslab berilgan. Xalqaro tashkilotlar tomonidan ishlab chiqilgan normalarning milliy qonunchilikka ta'siri tahlil qilinib, ijtimoiy xavf yuz bergan sharoitda shaxsning munosib hayot darajasini saqlash ijtimoiy sug'urta siyosatining asosiy maqsadi sifatida baholangan. Bu yondashuv milliy tizimlarni takomillashtirishda moliyaviy mexanizmlar bilan bir qatorda xalqaro huquqiy majburiyatlarning ham hisobga olinishi zarurligini ko'rsatadi. (Lutovinova and Ovsyannikova, 2017).

Yevropa ilmiy adabiyotlarida ijtimoiy sug'urtaning moliyaviy bazasini kengaytirish masalasi norasmiy bandlik va mehnat migratsiyasi bilan chambarchas bog'liq holda o'rganilgan.

Shu yo‘nalishdagi 2021-yilgi tadqiqotda norasmiy iqtisodiyotda faoliyat yurituvchi shaxslarni sug‘urta tizimiga jalb qilish uchun muqobil moliyaviy manbalardan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilingan. Xususan, migrantlar tomonidan yuboriladigan pul o‘tkazmalari uy xo‘jaliklari uchun norasmiy sug‘urta vositasi vazifasini bajarishi, ushbu resurslarning bir qismini maxsus rag‘batlantiruvchi mexanizmlar orqali rasmiy sug‘urta badallariga yo‘naltirish mumkinligi ilmiy jihatdan asoslangan. Bunday yondashuv norasmiy bandlik ulushi yuqori mamlakatlarda ijtimoiy sug‘urta qamrovini kengaytirish uchun an‘anaviy ish beruvchi-xodim modeli bilan cheklanib qolmasdan, yangi moliyalashtirish instrumentlarini joriy etish zarurligini ko‘rsatadi. (Kolev and La, 2021).

Yevropa ilmiy qarashlarida universal ijtimoiy himoyani ta‘minlash masalasi moliyalashtirish hajmini oshirish bilan emas, balki moliyaviy resurslardan xalqaro standartlarga muvofiq foydalanish bilan bog‘lanadi. Bu boradagi 2022-yilgi konseptual tadqiqotda Xalqaro mehnat tashkilotining 102-son Konvensiyasi va 202-son Tavsiyasida belgilangan qamrov, yetarlilik, barqarorlik va ijtimoiy adolat tamoyillarining ijtimoiy sug‘urta siyosatidagi o‘rni asoslangan. Tadqiqotda soliqqa tortish bazasini kengaytirish, sug‘urta badallarini undirish samaradorligini oshirish, budget xarajatlarini qayta ustuvorlashtirish va zarur hollarda xalqaro moliyaviy ko‘makdan foydalanish ijtimoiy himoyani moliyalashtirishning asosiy yo‘llari sifatida ko‘rsatilgan. Bunday qarash xalqaro standartlarga moslashuvni faqat huquqiy islohot sifatida emas, balki davlatning moliyaviy siyosatini qayta tashkil etishni talab qiluvchi kompleks jarayon sifatida baholash imkonini beradi. (Bierbaum and Schmitt, 2022).

Yevropa Ittifoqi doirasida olib borilgan so‘nggi tadqiqotlarda mehnat bozorining transformatsiyasi ijtimoiy sug‘urta tizimlarining qamrov va moliyalashtirish mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqishni talab qilayotgani ta‘kidlanadi. Ushbu masalaga bag‘ishlangan 2024-yilgi tadqiqotda an‘anaviy mehnat shartnomasi asosida ishlamaydigan, o‘zini o‘zi band qilgan, platforma iqtisodiyotida faoliyat yuritadigan va nostandart mehnat shakllariga jalb etilgan shaxslarning ijtimoiy himoyaga kirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari mehnat maqomidan qat’i nazar barcha band shaxslarni sug‘urta mexanizmlariga bosqichma-bosqich jalb qilish, badal to‘lash shartlarini moslashuvchanlashtirish va milliy qonunchiliklarni umumiy Yevropa tamoyillari asosida uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Bu yondashuv O‘zbekiston sharoitida ham raqamli platformalar orqali daromad topayotgan va o‘zini o‘zi band qilgan fuqarolarni ijtimoiy sug‘urtaga jalb qilishda muhim metodologik asos bo‘lishi mumkin. (Schoukens et al., 2024).

Osiyo mamlakatlari tajribasiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda ijtimoiy sug‘urta tizimining eng murakkab jihatlaridan biri norasmiy sektorda band aholining sug‘urta bilan qamrab olinishi ekani qayd etiladi. Yetti yirik Osiyo iqtisodiyoti misolida 2022-yilda amalga oshirilgan qiyosiy tadqiqotda amaldagi sug‘urta tizimlari Xalqaro mehnat tashkilotining minimal ijtimoiy ta‘minot mezonlari bilan taqqoslangan. Tadqiqot natijalari norasmiy bandlik yuqori bo‘lgan mamlakatlarda faqat ish beruvchi va xodim badallariga asoslangan klassik model universal qamrovni ta‘minlay olmasligini ko‘rsatgan. Shu bois mehnat munosabatlarini rasmiylashtirish, davlat tomonidan subsidiya va transfertlar taqdim etish, daromadi beqaror shaxslar uchun moslashuvchan sug‘urta

badallarini joriy etish kabi mexanizmlarni birgalikda qo'llash maqsadga muvofiq deb baholangan. (Mehrotra, 2022). Osiyo ilmiy maktabida ijtimoiy sug'urta tizimlarining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini aktuar baholashga qaratilgan tadqiqotlar ham muhim o'rin egallaydi. Xitoyning Nanning shahri misolida 2025-yilda o'tkazilgan tadqiqotda uzoq muddatli parvarish sug'urtasining demografik va moliyaviy istiqbollari maxsus prognoz modellaridan foydalangan holda tahlil qilingan. Aholining qarishi, sug'urtalanuvchilar sonining o'zgarishi, xizmatlar tannarxi va badallar hajmi kabi omillarning jamg'arma barqarorligiga ta'siri baholanib, davlat va fuqarolar o'rtasida moliyaviy mas'uliyatni oqilona taqsimlash zarurligi ilgari surilgan.

Tadqiqotning alohida ahamiyati shundaki, sug'urta badallarini bir marta belgilangan qat'iy stavka sifatida emas, balki demografik va iqtisodiy sharoitga qarab davriy ravishda qayta ko'rib chiqiladigan moliyaviy instrument sifatida talqin etadi. (Chen et al., 2025).

AQSh ilmiy adabiyotlarida ijtimoiy sug'urtaning samaradorligi faqat sug'urta jamg'armasining fiskal ko'rsatkichlari orqali emas, balki aholining farovonligi va inson kapitaliga ta'siri orqali ham baholanadi. Bu yo'nalishda 2020-yilda chop etilgan empirik tadqiqotda ishsizlik sug'urtasi to'lovlarining miqdori bilan fuqarolarning tibbiy sug'urta qamrovi va sog'liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyati o'rtasidagi bog'liqlik o'rganilgan. Natijalar iqtisodiy pasayish va ishsizlik darajasi yuqori bo'lgan davrlarda nisbatan yuqori sug'urta to'lovlari aholining tibbiy xizmatlardan foydalanishini saqlab qolishga yordam berishini ko'rsatgan. Shu asosda ijtimoiy sug'urta xarajatlarini faqat davlat uchun moliyaviy yuk sifatida emas, balki mehnat resurslarining salomatligi, iste'mol qobiliyati va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi investitsiya sifatida baholash taklif etilgan. (Kuka, 2020).

AQShdagi qarilik, nogironlik va boquvchisini yo'qotish bilan bog'liq ijtimoiy sug'urta dasturlarining moliyaviy istiqbollari ham aktuar prognozlash asosida muntazam ilmiy tahlil qilinadi. Ushbu yo'nalishdagi 2025-yilgi tadqiqotda uzoq muddatli sug'urta majburiyatlari, daromad manbalari va demografik tendensiyalar o'rtasidagi nisbat baholanib, 75 yillik istiqbolda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan moliyaviy nomutanosibliklar ko'rib chiqilgan. Aholining qarishi, tug'ilish darajasining pasayishi, immigratsiya, umr ko'rish davomiyligi va ish haqi fondining o'zgarishi sug'urta tizimining moliyaviy holatini belgilovchi asosiy omillar sifatida qayd etilgan.

Tadqiqotda uzoq muddatli muvozanatga erishish uchun sug'urta badallari, soliqqa tortiladigan daromad bazasi va ijtimoiy to'lov parametrlarini bir-biri bilan uyg'un holda takomillashtirish zarurligi asoslangan. (Munnell, 2025).

Oxirgi yillarda yaratilgan ilmiy adabiyotlarning qiyosiy tahlili ijtimoiy sug'urta tizimini samarali moliyalashtirish uchun birgina moliyaviy manbaga tayanish yetarli emasligini ko'rsatadi. O'zbekiston olimlari asosan davlat budjeti, ijtimoiy jamg'armalar, tibbiy sug'urta va raqamlashtirish masalalariga e'tibor qaratgan bo'lsa, Rossiya tadqiqotlarida moliyaviy xavfsizlik va xalqaro huquqiy standartlar ustuvorlik kasb etgan. Yevropa tadqiqotlarida norasmiy va nostandart bandlikni sug'urta bilan qamrab olish, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish va universal ijtimoiy himoyaga erishish masalalari kengroq yoritilgan. Osiyo tajribasida davlat ko'magi, moslashuvchan badallar va aktuar hisob-kitoblar muhim o'rin tutsa, AQSh ilmiy maktabida ijtimoiy sug'urtaning fiskal barqarorligi bilan bir qatorda uning aholi farovonligi va

inson kapitaliga ta'siri ham baholanadi. Mazkur ilmiy qarashlarni umumlashtirish O'zbekistonda ijtimoiy sug'urta tizimini takomillashtirishda ko'p manbali moliyalashtirish, aktuar prognozlash, sug'urta qamrovini kengaytirish, raqamli boshqaruvni rivojlantirish hamda Xalqaro mehnat tashkiloti standartlariga bosqichma-bosqich moslashish ustuvor yo'nalishlar bo'lishi zarurligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda ijtimoiy sug'urta tizimini moliyalashtirish mexanizmlari va ularni xalqaro standartlarga moslashtirish yo'nalishlarini ilmiy jihatdan baholashda tizimli, institutsional va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tizimli yondashuv orqali ijtimoiy sug'urta tizimining moliyaviy manbalari, sug'urta badallari, davlat budjeti transfertlari, ijtimoiy to'lovlar hamda jamg'armalar faoliyati o'zaro bog'liq elementlar sifatida o'rganildi. Institutsional tahlil doirasida esa ijtimoiy sug'urta tizimini tartibga soluvchi normativ-huquqiy baza, davlat organlari va sug'urta jamg'armalarining vakolatlari, shuningdek, tizimni boshqarish va moliyaviy nazorat qilish mexanizmlarining o'ziga xos xususiyatlari tadqiq qilindi.

Tadqiqot jarayonida qiyosiy tahlil, statistik guruhlash, dinamik tahlil, ilmiy abstraksiyalash, induksiya va deduksiya usullari ham qo'llanildi. Xususan, O'zbekiston ijtimoiy sug'urta tizimining moliyalashtirish amaliyoti Rossiya, Yevropa, Osiyo davlatlari va AQSh tajribasi bilan qiyosiy jihatdan o'rganilib, turli mamlakatlarda qo'llaniladigan sug'urta badallari, budjet mablag'lari, davlat subsidiyalari hamda aralash moliyalashtirish modellarining afzallik va cheklovlari aniqlashtirildi. Statistik va dinamik tahlil usullari orqali ijtimoiy himoya xarajatlari, sug'urta qamrovi, to'lovlar hajmi va moliyalashtirish manbalaridagi o'zgarishlarni baholashga e'tibor qaratildi. Bu esa milliy tizimning mavjud holatini xalqaro tajriba bilan taqqoslash va uning moliyaviy barqarorligiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqot metodologiyasida Xalqaro mehnat tashkilotining ijtimoiy ta'minotga oid standartlari mezon sifatida qabul qilinib, milliy ijtimoiy sug'urta tizimining qamrov darajasi, moliyaviy barqarorligi, to'lovlarning yetariligi va boshqaruv samaradorligi ushbu talablar nuqtayi nazaridan baholandi. Ijtimoiy sug'urta fondlarining uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini asoslashda aktuar yondashuv elementlaridan foydalanilib, sug'urta tushumlari va majburiyatlari o'rtasidagi mutanosiblik, demografik o'zgarishlar, bandlik darajasi hamda sug'urtalangan shaxslar sonining o'zgarishi kabi omillar nazariy jihatdan hisobga olindi. Olingan natijalarni umumlashtirish asosida O'zbekistonda ijtimoiy sug'urtani moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish, sug'urta qamrovini kengaytirish va tizimni xalqaro standartlarga bosqichma-bosqich moslashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqish metodologik jihatdan asoslandi.

Tahlil va natijalar. Ijtimoiy sug'urta tizimini moliyalashtirishning iqtisodiy mohiyati fuqarolarning kasallik, vaqtincha mehnatga layoqatsizlik, onalik, ishsizlik, nogironlik, qarilik va boquvchisini yo'qotish kabi ijtimoiy xatarlar natijasida yuzaga keladigan daromad yo'qotishlarini oldindan shakllantirilgan kollektiv moliyaviy resurslar hisobidan qoplashdan iborat. Shu nuqtayi nazardan, ijtimoiy sug'urta oddiy ijtimoiy yordamdan farq qiladi: ijtimoiy yordam asosan budjet mablag'laridan ehtiyoj mezonlari asosida moliyalashtirilsa, ijtimoiy sug'urta sug'urta badallari, ish haqi fondiga bog'liq majburiy ajratmalar, soliqlar va davlatning kafolatlovchi moliyaviy

ishtirokini birlashtiradigan tizimni talab qiladi. XMTning 102-son Konvensiyasi ham ijtimoiy ta'minotning to'qqiz asosiy xavfini ajratib, nafaqalar xarajatlari sug'urta badallari, soliqlar yoki ularning kombinatsiyasi orqali kollektiv tarzda moliyalashtirilishi lozimligini belgilaydi.

O'zbekiston tajribasining 2019–2025-yillardagi tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur davr boshida mavjud fiskal mexanizm to'laqonli ijtimoiy sug'urta modelini shakllantirishga emas, asosan pensiya ta'minoti va bandlikka oid ayrim xarajatlarni moliyalashtirishga yo'naltirilgan edi. 2019-yilda mehnat faoliyati bilan bog'liq ijtimoiy moliyalashtirishda yagona ijtimoiy to'lov amal qilgan, 2020-yildan esa u ijtimoiy soliq mexanizmi bilan almashtirilgan. Rasmiy hujjatlarda ham sug'urta stajini hisoblashda 2019-yil uchun yagona ijtimoiy to'lov, 2020-yildan keyingi davr uchun esa ijtimoiy soliq summasi hisobga olinishi belgilangan. Bu o'zgarish moliyalashtirish mexanizmining fiskal jihatdan soddalashganini ko'rsatsa-da, kasallik, onalik va ishsizlik kabi qisqa muddatli ijtimoiy xavflar uchun alohida kollektiv sug'urta fondlari hali shakllanmagan edi.

1-jadval

O'zbekistonda ijtimoiy sug'urtani moliyalashtirish modelining transformatsiyasi,
2019–2025-yillar

Yil	Asosiy moliyalashtirish instrumenti	Moliyaviy mexanizmning muhim ko'rsatkichi	Ijtimoiy sug'urta xatarlarini kollektiv moliyalashtirish holati
2021	Ijtimoiy soliq	99,2–0,4–0,4% va 98,4–0,8–0,8% taqsimot saqlangan	Onalik va vaqtincha mehnatga layoqatsizlik bo'yicha ish beruvchi mas'uliyati yuqori
2022	Ijtimoiy soliq + davlat tomonidan onalik xavfini moliyalashtirish	Pensiya yo'nalishiga rejalashtirilgan ijtimoiy soliq tushumi 30,413 trln so'm; sentabrdan xususiy sektordagi ayollarga onalik to'lovi davlat hisobidan joriy qilindi	Onalik xavfi ilk bor alohida kollektiv moliyalashtirish mexanizmiga o'tkazila boshladi
2023	Ijtimoiy soliq + ijtimoiy sug'urta elementlari	Ijtimoiy soliqning 2022-yildagi taqsimoti saqlandi; pensiya yo'nalishiga prognoz qilingan ijtimoiy soliq 38,746 trln so'm	Onalik bo'yicha sug'urta mexanizmi davom etdi, boshqa xatarlar to'liq integratsiyalanmagan
2024	Ijtimoiy soliq + aralash onalik sug'urtasi	Pensiya yo'nalishidagi ijtimoiy soliq prognozi 46,168 trln so'm; mart oyida davlat tomonidan qoplanadigan onalik to'lovi 2,484 mln so'm edi	Onalikda davlat/sug'urta va ish beruvchi ishtirokidagi aralash model
2025	Amaldagi ijtimoiy soliq + yangi davlat ijtimoiy sug'urtasi modelining huquqiy bazasi	Pensiya yo'nalishidagi ijtimoiy soliq prognozi 55,504 trln so'm; yangi modelda ixtiyoriy sug'urta uchun eng kam oylik badal MHEKMning 5%i etib belgilandi	Mustaqil davlat ijtimoiy sug'urtasi mexanizmi qonun bilan tashkil etildi, amaliy to'lovlar 2026-yildan bosqichma-bosqich joriy qilinishi belgilandi

Manba: O'zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlari va XMT materiallari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Jadvaldan ko‘rinadiki, 2019–2021-yillardagi moliyalashtirish tizimining asosiy muammosi ijtimoiy maqsadlar uchun katta hajmdagi fiskal resurslar shakllanayotgan bo‘lsa-da, ushbu mablag‘larning turli ijtimoiy xavflar bo‘yicha sug‘urtaviy tamoyil asosida taqsimlanmaganligidir.

Masalan, 2020-yilda boshqa to‘lovchilar bo‘yicha ijtimoiy soliqning 98,4 foizi pensiya yo‘nalishiga yo‘naltirilgan, bandlik bilan bog‘liq jamg‘arma ulushi esa atigi 0,8 foizni tashkil etgan. Xuddi shunday taqsimot 2021–2022-yillarda ham davom etgan, 2023–2025-yillarda esa avvalgi taqsimlash me‘yorlari ketma-ket saqlab qolingan. Bu holat ijtimoiy soliq mavjud bo‘lgan bo‘lsa ham, uni klassik ma‘nodagi kompleks “ijtimoiy sug‘urta badali” bilan tenglashtirish mumkin emasligini ko‘rsatadi. Moliyaviy dinamikaning yana bir muhim tomoni — ish haqi fondiga bog‘liq ijtimoiy moliyalashtirish bazasining jadal kengayganidir. Davlat budjeti parametrlariga ko‘ra, pensiya tizimiga yo‘naltirilishi rejalashtirilgan ijtimoiy soliq tushumlari 2022-yildagi 30,413 trln so‘mdan 2023-yilda 38,746 trln so‘mga, 2024-yilda 46,168 trln so‘mga va 2025-yilda 55,504 trln so‘mga yetgan. Hisob-kitoblarga ko‘ra, 2022–2025-yillar davomida mazkur fiskal baza nominal jihatdan 82,5 foizga kengaygan; yillik o‘shish 2023-yilda taxminan 27,4 foiz, 2024-yilda 19,2 foiz va 2025-yilda 20,2 foizni tashkil etgan. Bu ko‘rsatkich O‘zbekistonda badal yoki ish haqi fondiga bog‘langan moliyaviy resurslarni shakllantirish imkoniyati mavjudligini, asosiy muammo esa ularni turli ijtimoiy xatarlar bo‘yicha maqbul taqsimlash mexanizmini yaratishda ekanini ko‘rsatadi.

Shu jihatdan 2022-yil ijtimoiy sug‘urtani moliyalashtirishning rivojlanishida sifat jihatidan burilish nuqtasi bo‘ldi. Xususiyl sektor da ishlovchi ayollarning homiladorlik va tug‘ish bilan bog‘liq daromad yo‘qotishlarini faqat ish beruvchining individual moliyaviy javobgarligiga yuklash o‘rniga, davlat tomonidan to‘lovlarni moliyalashtirish mexanizmi joriy qilindi. 2022-yil sentabridan hukumat xususiyl sektordagi ayollarga homiladorlik va tug‘ish nafaqasini minimal iste‘mol xarajatlarining to‘rt baravari miqdorida to‘lashni boshladi. Bu ijtimoiy riskni individual korxona zimmasidan kollektiv moliyalashtirish mexanizmiga o‘tkazish sari muhim qadam bo‘ldi.

Mazkur islohotning iqtisodiy mohiyati ayniqsa XMT standartlari bilan taqqoslanganda yaqqol namoyon bo‘ladi. XMT standartlarida ish beruvchining to‘g‘ridan-to‘g‘ri javobgarligiga asoslangan modeldan ko‘ra, homiladorlik va tug‘ish bilan bog‘liq nafaqalarni majburiy ijtimoiy sug‘urta yoki davlat fondlari orqali moliyalashtirish ma‘qul deb qaraladi. Buning sababi ish beruvchiga individual ravishda yuklangan onalik xarajatlari ayollarni ishga qabul qilishda iqtisodiy diskriminatsiya xavfini kuchaytirishi mumkinligidir. XMTning O‘zbekiston bo‘yicha tahlilida ham onalik to‘lovlarini ijtimoiy sug‘urta tizimiga to‘liqroq integratsiya qilish tavsiya etilgan.

Biroq 2022-yildagi islohotning o‘zi universal ijtimoiy sug‘urta qamrovini ta‘minlamagan.

XMTning 2022-yilgi baholashiga ko‘ra, O‘zbekiston aholisining 44 foizi ijtimoiy himoyadan foydalanish imkoniyatiga ega emas edi, homilador ayollarning 93,7 foizi hamda ishsizlarning 94 foizi tegishli himoya mexanizmlaridan tashqarida qolgan. Ushbu ko‘rsatkichlar aynan moliyalashtirish modelini o‘zgartirish zaruratini ko‘rsatadi: qamrov tor bo‘lsa, sug‘urta havzasi ham tor bo‘ladi; sug‘urta havzasining torligi esa risklarni ko‘p sonli ishtirokchilar o‘rtasida taqsimlash imkoniyatini kamaytiradi.

2-jadval

O‘zbekistonda ijtimoiy sug‘urta tizimining xalqaro standartlarga yaqinlashuvi va asosiy moliyaviy-qamrov indikatorlari, 2019–2025-yillar

Yil	Onalik xavfining moliyalashtirilishi	Kasallik va vaqtincha mehnatga layoqatsizlik	Norasmiy/o‘zini o‘zi band qilganlar qamrovi	XMT standartlari nuqtayi nazaridan asosiy natija
2021	Modelda tub o‘zgarish kuzatilmagan	Ish beruvchi va amaldagi ijtimoiy kafolatlar	Norasmiy xodimlarni badalli tizimga jalb qilish muammosi saqlangan	XMT 102 va 202-son standartlariga bosqichma-bosqich yaqinlashish ehtiyoji
2022	Sentabrdan xususiy sektor ayollari uchun davlat tomonidan 4 × minimal iste’mol xarajati miqdorida to‘lov	Yagona kollektiv fond modeli hali shakllanmagan	ILO tadqiqoti: jami aholi bo‘yicha 44% himoyadan tashqarida; homiladorlarda 93,7%, ishsizlarda 94% qamrov bo‘shlig‘i	Onalik riskini kollektiv moliyalashtirish bo‘yicha birinchi muhim siljish
2023	Davlat ijtimoiy sug‘urtasi orqali qisman moliyalashtirish davom etdi	Yangi sug‘urta mexanizmi ishlab chiqish bosqichida	Qamrovni kengaytirish islohotlarning ustuvor yo‘nalishiga aylandi	Ijtimoiy himoya milliy agentligining tashkil etilishi institutsional markazlashuvni kuchaytirdi
2024	Aralash model; martda davlat tomonidan qoplanadigan miqdor 2,484 mln so‘m	Mustaqil universal fond tizimiga to‘liq o‘tilmagan	O‘zini o‘zi band qilgan ayollar uchun onalik pul nafaqasida qamrov bo‘shlig‘i saqlangan	Onalik himoyasi XMT mezonlariga ancha yaqinlashgan, biroq universal qamrov ta‘minlanmagan
2025	Davlat ijtimoiy sug‘urtasi to‘g‘risidagi alohida qonun qabul qilindi	Jamg‘arma orqali to‘lashning huquqiy mexanizmi yaratildi; amaliy joriy etish 2026-yilga belgilandi	Ixtiyoriy ishtirok uchun alohida sug‘urta badali mexanizmi belgilandi	Fragmentatsiyalashgan tizimdan alohida qonun, jamg‘arma va sug‘urta stajiga asoslangan modelga o‘tish

Manba: XMT, NORMLEX va O‘zbekiston Respublikasi qonunchilik hujjatlari asosida muallif tomonidan tizimlashtirildi.

Jadval ma’lumotlari O‘zbekiston ijtimoiy sug‘urta tizimining xalqaro standartlarga moslashuvi bir vaqtning o‘zida emas, balki bosqichma-bosqich kechganini ko‘rsatadi. 2019–2021-yillarda asosiy e’tibor sug‘urta risklarini alohida moliyalashtirishga emas, mehnatga haq to‘lash fondidan fiskal resurslarni undirishga qaratilgan. Natijada “ijtimoiy soliq” mavjud bo‘lgan bo‘lsa-da, uning iqtisodiy mazmuni XMT tushunchasidagi to‘liq ijtimoiy sug‘urta badaliga mos

kelmagan. XMT O'zbekiston tizimini baholashda ham aynan norasmiy bandlik yuqoriligi, badalli sug'urtada ishtirok etuvchilar sonining kamligi, ishsizlik sug'urtasining zaifligi va aktuar baholash mexanizmlarini rivojlantirish zaruratiga e'tibor qaratgan. 2023-yilda Ijtimoiy himoya milliy agentligining tashkil etilishi ushbu muammoning institutsional tomonini yumshatishga xizmat qildi. Ungacha ijtimoiy himoya dasturlari turli davlat idoralari o'rtasida tarqoq holda boshqarilgan bo'lsa, yangi agentlik siyosat, dasturlar va xizmatlarni muvofiqlashtiruvchi markaziy institut sifatida shakllantirildi. Bu ijtimoiy sug'urta uchun ham muhim, chunki sug'urtalangan shaxsni identifikatsiya qilish, uning sug'urta stajini yuritish, badallarni hisobga olish, nafaqa tayinlash va aktuar prognozlarni ishlab chiqish yagona axborot va boshqaruv tizimini talab etadi.

2024-yil holatida onalik sug'urtasi bo'yicha erishilgan natijalar ijobiy bo'lsa-da, moliyalashtirish modelida aralashlik saqlanib qolgan. XMTning O'zbekiston bo'yicha mamlakat sharhida davlat tomonidan qoplanadigan onalik to'lovi 2024-yil mart oyida 2,484 mln so'm, ya'ni 621 ming so'mlik minimal iste'mol xarajatining to'rt baravari ekanligi qayd etilgan. Shu bilan birga, o'zini o'zi band qilgan ayollar uchun homiladorlik va tug'ish bilan bog'liq pul nafaqasi kafolati mavjud emasligi ko'rsatilgan. Demak, to'lov miqdorini yaxshilashning o'zi xalqaro standartlarga to'liq moslashish uchun yetarli emas; qamrovning universalligi ham moliyalashtirish siyosatining ajralmas mezon bo'lishi kerak. Tahlil natijasida aniqlanadigan asosiy masalalardan yana biri sug'urta badallarining iqtisodiy tabiatiga taalluqlidir. Klassik ijtimoiy sug'urtada shaxsning to'lagan badali, sug'urta staji va oladigan nafaqasi o'rtasida tushunarli institutsional bog'liqlik mavjud bo'lishi kerak. O'zbekistonda 2019–2025-yillarning katta qismida ijtimoiy soliq ushbu bog'liqlikni faqat ayrim yo'nalishlarda, eng avvalo pensiya huquqini shakllantirishda ifodalagan. Qisqa muddatli risklar — homiladorlik, kasallik va ishsizlik bo'yicha esa badal–risk–to'lov zanjiri mustaqil tizim sifatida yetarlicha shakllanmagan. Aynan shu sabab 2025-yilda qabul qilingan yangi qonunning konseptual ahamiyati katta: u sug'urta staji va to'langan badalga mutanosib to'lov tamoyilini alohida davlat ijtimoiy sug'urtasi tizimiga tatbiq etish uchun huquqiy asos yaratdi.

2025-yilda qabul qilingan islohotlar ijtimoiy sug'urta tizimini moliyalashtirishning yangi bosqichini belgiladi. Prezidentning PF-206-son Farmonida davlat ijtimoiy sug'urtasi bo'yicha to'lovlarni Davlat ijtimoiy sug'urta jamg'armasi orqali amalga oshirish, ixtiyoriy sug'urtada esa eng kam oylik badalni mehnatga haq to'lash eng kam miqdorining 5 foizi darajasida belgilash nazarda tutilgan. Qonunning o'zi 2026-yil 1-yanvardan kuchga kirgani sababli 2025-yil statistik jihatdan yangi tizimning "to'liq ishlagan birinchi yili" emas, balki yangi moliyalashtirish arxitekturasini qonuniy jihatdan shakllangan yil sifatida talqin qilinishi kerak. Bu metodologik farq ilmiy maqola uchun juda muhim. Agar 2019–2025-yillar davomida go'yoki bitta Davlat ijtimoiy sug'urta jamg'armasi mavjud bo'lgan va uning tushumlari yilma-yil oshgan degan tasavvur yaratilsa, tarixiy va institutsional jihatdan noto'g'ri xulosa hosil bo'ladi. Haqiqatda esa kuzatilayotgan jarayon soliq orqali moliyalashtiriladigan tarqoq tizim → ayrim ijtimoiy xavflarni davlat hisobidan kollektiv qoplash → yagona boshqaruv instituti → mustaqil ijtimoiy sug'urta qonuni va jamg'armasi ketma-ketligida kechgan.

Xalqaro standartlar bilan qiyosiy tahlil moliyalashtirishning faqat hajmi emas, uning tuzilishi ham muhimligini ko'rsatadi. XMTning 102-son Konvensiyasi doirasidagi kollektiv moliyalashtirish tamoyiliga ko'ra, ijtimoiy risk xarajatlari bitta xodim yoki bitta ish beruvchining zimmasiga tushmasligi, balki sug'urta ishtirokchilari va davlat o'rtasida taqsimlanishi zarur. Shu sababli O'zbekistonda ijtimoiy sug'urta tizimini xalqaro standartlarga yaqinlashtirishda "qancha mablag' yig'ildi?" degan ko'rsatkichdan tashqari "qaysi risk uchun yig'ildi?", "kimlar badal to'laydi?", "kimlar qamrab olinadi?", "to'lov daromadning qancha qismini qoplaydi?" va "kelajak majburiyatlari uchun rezerv yetarlimi?" kabi ko'rsatkichlar asosiy baholash mezonlariga aylanishi kerak.

Moliyaviy barqarorlik nuqtayi nazaridan esa aktuar hisob-kitoblarni muntazam amalga oshirish zarur. XMTning O'zbekiston bo'yicha diagnostik tadqiqotida ham ijtimoiy sug'urta va pensiya mexanizmlarini kengaytirishdan oldin aktuar baholash o'tkazish, norasmiy sektordagi ishlovchilarni sug'urta bilan qamrab olish mexanizmlarini ishlab chiqish hamda migrantlarning sug'urta huquqlarini ko'chirish imkoniyatlarini rivojlantirish tavsiya etilgan. Demak, yangi tizimda sug'urta badali stavkasini faqat joriy yil xarajatlarga qarab belgilash yetarli emas; tug'ilish, kasallanish, bandlik, ish haqi fondi, norasmiy bandlik va nafaqa oluvchilar sonining uzoq muddatli prognozi ham hisobga olinishi zarur. Tadqiqot natijalari norasmiy bandlik ijtimoiy sug'urta moliyalashtirishining eng katta strukturaviy xatarlaridan biri ekanini ham ko'rsatadi.

Badalli sug'urta modeli rasmiy mehnat shartnomasi va deklaratsiya qilinadigan daromad bazasiga tayanadi. Norasmiy ishlayotgan shaxs tizimga badal to'lamasa, bir tomondan sug'urta fondining daromad bazasi qisqaradi, ikkinchi tomondan fuqaroning o'zi kasallik, onalik yoki ishsizlik yuz berganda sug'urta himoyasidan tashqarida qoladi. Shu sababli o'zini o'zi band qilganlar uchun ixtiyoriy sug'urta badalining joriy etilishi faqat qo'shimcha tushum manbai emas, balki sug'urta qamrovini universallashtirish vositasi sifatida baholanishi lozim.

Davlat budjetining ijtimoiy sug'urtadagi ishtirokini "tizimning zaifligi" sifatida bir tomonlama baholash ilmiy jihatdan to'g'ri emas. Xalqaro standartlarda ham soliqlar va sug'urta badallarining kombinatsiyasiga yo'l qo'yiladi. Davlat mablag'lari kam daromadli shaxslar, badal to'lash imkoniyati cheklangan guruhlar yoki iqtisodiy inqiroz davrida fondning moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun zarur bo'lishi mumkin. Muammo budjet mablag'larining mavjudligida emas, balki ularning aniq sug'urta vazifasi, shaffof hisob-kitobi va uzoq muddatli aktuar asosga ega bo'lishida namoyon bo'ladi. Shu bois O'zbekiston uchun maqbul moliyalashtirish modeli uch pog'onali shaklda tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Birinchi pog'ona rasmiy band aholi va ish beruvchilar bilan bog'liq majburiy sug'urta resurslari hisobidan shakllanishi; ikkinchi pog'ona o'zini o'zi band qilgan va boshqa mustaqil ishlovchilar uchun moslashuvchan ixtiyoriy yoki subsidiyalangan badallarni qamrab olishi; uchinchi pog'ona esa badal to'lash imkoniyati bo'lmagan qatlamlarning minimal ijtimoiy kafolatlarini davlat budjeti hisobidan moliyalashtirishi kerak. Bunday kombinatsiya XMTning kollektiv moliyalashtirish hamda universal ijtimoiy himoya tamoyillariga yaqin keladi.

Umuman olganda, 2019–2025-yillar bo'yicha olib borilgan tahlil O'zbekistonda ijtimoiy sug'urtani moliyalashtirish tizimining uchta asosiy bosqichini aniqlash imkonini beradi.

Birinchi bosqichda, 2019–2021-yillarda, ijtimoiy moliyalashtirishning fiskal bazasi shakllantirilib, yagona ijtimoiy to'lovdan ijtimoiy soliqqa o'tildi, biroq resurslar asosan pensiya va ayrim bandlik funksiyalariga yo'naltirildi. Ikkinchi bosqichda, 2022–2024-yillarda, onalik xavfi bo'yicha kollektiv moliyalashtirish elementlari joriy qilinib, ijtimoiy himoya boshqaruvi markazlashtirildi. Uchinchi bosqichda, 2025-yilda, davlat ijtimoiy sug'urtasini mustaqil huquqiy institut sifatida tashkil etadigan qonun va yangi moliyalashtirish tamoyillari qabul qilindi.

Shunday qilib, tadqiqotning asosiy natijasi shundan iboratki, O'zbekistonda ijtimoiy sug'urta tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish uchun ijtimoiy xarajatlarni shunchaki ko'paytirish emas, balki moliyalashtirishning iqtisodiy tabiatini o'zgartirish talab etiladi. Bunda turli ijtimoiy xatarlar bo'yicha moliyaviy hisobni ajratish, sug'urta badali va nafaqa o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytirish, norasmiy va mustaqil bandlarni qamrab olish, davlatning subsidiyalovchi va kafolatlovchi rolini aniq belgilash, fond mablag'larini aktuar prognozlar asosida boshqarish hamda qamrov va to'lov yetarliligini XMT mezonlari asosida muntazam baholab borish lozim. Ana shundagina davlat ijtimoiy sug'urtasi qisqa muddatli fiskal xarajatlar tizimidan barqaror, risklarni kollektiv taqsimlovchi va xalqaro standartlarga mos ijtimoiy himoya institutiga aylanishi mumkin.

Muhokama: Olib borilgan tahlillar O'zbekistonda ijtimoiy sug'urta tizimini moliyalashtirish 2019–2025-yillar davomida bosqichma-bosqich transformatsiyalanganini ko'rsatadi. Dastlabki davrda ijtimoiy moliyalashtirish asosan ijtimoiy soliq, davlat budjeti mablag'lari va ish beruvchilarning ayrim ijtimoiy majburiyatlari orqali amalga oshirilgan bo'lsa, keyingi bosqichlarda alohida ijtimoiy xatarlarni kollektiv moliyalashtirish tamoyiliga o'tish jarayoni kuchaydi. Ayniqsa, homiladorlik va tug'ish bilan bog'liq to'lovlarni bosqichma-bosqich markazlashtirilgan moliyalashtirish mexanizmiga o'tkazish ijtimoiy xavfni alohida ish beruvchi zimmasidan kengroq moliyaviy tizim zimmasiga taqsimlashga xizmat qildi. Mazkur tendensiya ijtimoiy sug'urtaning iqtisodiy mohiyatiga, ya'ni risklarni ko'plab ishtirokchilar o'rtasida taqsimlash va daromad yo'qotilishining salbiy oqibatlarini kollektiv ravishda qoplash tamoyiliga tobora yaqinlashayotganini anglatadi.

Tadqiqot natijalarini xalqaro tajriba bilan qiyoslash shuni ko'rsatadiki, milliy ijtimoiy sug'urta tizimining barqarorligi faqat davlat budjetidan ajratiladigan mablag'larning ko'payishiga bog'liq bo'lmasligi kerak. Xalqaro mehnat tashkiloti standartlarida sug'urta badallari, soliqlar va davlatning moliyaviy ishtirokini birlashtiruvchi kollektiv moliyalashtirish modeli ustuvor ahamiyatga ega. Shu nuqtayi nazardan, O'zbekistonda shakllanayotgan modelning ijobiy tomoni turli moliyaviy manbalarni birlashtirish imkoniyatining mavjudligidir. Biroq ijtimoiy soliq tushumlarining katta qismi uzoq vaqt davomida pensiya ta'minotiga yo'naltirilgani kasallik, vaqtincha mehnatga layoqatsizlik, ishsizlik va onalik kabi boshqa sug'urta xatarlarining mustaqil moliyaviy bazasini rivojlantirishni cheklagan. Shuning uchun kelgusida har bir ijtimoiy xavf turi bo'yicha tushumlar, majburiyatlar va to'lovlar o'rtasidagi nisbatni aniq hisobga oluvchi moliyaviy hisob tizimini shakllantirish muhimdir.

Olingan natijalar O'zbekistonda ijtimoiy sug'urta tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish jarayoni faqat yangi qonunchilikni qabul qilish yoki alohida jamg'arma tashkil etish

bilan yakunlanmasligini ko'rsatadi. Islohotlarning haqiqiy samarasi sug'urta qamrovining kengligi, badallar va to'lovlar o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlik, moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyasi, boshqaruv shaffofligi va fondning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligi bilan belgilanadi. Shu jihatdan milliy tizimda majburiy va ixtiyoriy sug'urta mexanizmlarini uyg'unlashtirish, davlatning kafolatlovchi va subsidiyalovchi rolini aniq chegaralash, raqamli individual sug'urta hisoblarini rivojlantirish hamda XMT standartlari asosida qamrov va to'lovlarning yetarliligini muntazam baholab borish zarur. Ana shunday kompleks yondashuv ijtimoiy sug'urtani fiskal xarajatlar tizimidan iqtisodiy jihatdan barqaror, ijtimoiy adolatli va xalqaro talablarga mos himoya institutiga aylantirish imkonini beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda ijtimoiy sug'urta tizimini moliyalashtirish mexanizmlari 2019–2025-yillarda bosqichma-bosqich takomillashib, fiskal yondashuvdan sug'urtaviy tamoyillarga asoslangan modelga o'tish jarayoni kuchayganini ko'rsatdi. Shu bilan birga, tizimning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash uchun sug'urta badallari, davlat budjeti mablag'lari va boshqa moliyaviy manbalar o'rtasida maqbul nisbatni shakllantirish, norasmiy va o'zini o'zi band qilgan aholini sug'urta qamroviga kengroq jalb etish, individual sug'urta hisoblarini rivojlantirish hamda aktuar baholash mexanizmlarini muntazam qo'llash zarur.

Xalqaro mehnat tashkiloti standartlariga moslashuv esa nafaqat huquqiy va institutsional islohotlarni, balki qamrovning universalligi, to'lovlarning yetarliligi, moliyalashtirishning barqarorligi va boshqaruvning shaffofligini bir vaqtning o'zida ta'minlashni talab etadi. Shu bois O'zbekistonda ijtimoiy sug'urta tizimini yanada rivojlantirishning ustuvor yo'nalishi ko'p manbali moliyalashtirish, risklarni kollektiv taqsimlash, raqamlashtirish va uzoq muddatli moliyaviy muvozanatni ta'minlovchi zamonaviy sug'urta mexanizmlarini joriy etishdan iborat bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Beknazarov, Z. (2024). 'Ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini ijtimoiy sug'urta tizimi orqali moliyalashtirish yo'nalishlari', Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot (Green Economy and Development), 2(12). doi: 10.5281/zenodo.14636287.
2. Kenjayev, S. (2024). 'Majburiy tibbiy sug'urtaning vujudga kelishi va o'ziga xos xususiyatlari', Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot (Green Economy and Development), 2(2).
3. Elmirzayev, S.E. and Ametova, F.R. (2025). 'Yangi O'zbekistonda aholini ijtimoiy himoyalash tizimi moliyasini rivojlantirish istiqbollari', Moliya va Bank ishi, 4, pp. 23–27.
4. Lutovinova, N.V. and Ovsyannikova, A.A. (2017). 'Mezhdunarodno-pravovye standarty v oblasti sotsialnogo obespecheniya', Sotsial'no-politicheskie nauki, 2, pp. 82–86.
5. Yeltsin, A.A. (2020). 'Sovershenstvovanie mekhanizmov obespecheniya ekonomicheskoy bezopasnosti sistemy sotsialnogo strakhovaniya Rossiyskoy Federatsii', Problemy ekonomiki i yuridicheskoy praktiki, 5, pp. 105–109.
6. Kolev, A. and La, J. (2021). 'Financing the extension of social insurance to informal economy workers: The role of remittances', OECD Development Centre Working Papers, No. 344. Paris: OECD Publishing. doi: 10.1787/bbc70a07-en.

7. Bierbaum, M. and Schmitt, V. (2022). Investing Better in Universal Social Protection: Applying International Social Security Standards in Social Protection Policy and Financing. Geneva: International Labour Organization.
8. Schoukens, P., Spasova, S., De Becker, E., Haapanala, H. and Marengo, M. (2024). Improving Access to Social Protection in the European Union: A Proposal for Further Action. OSE Research Paper No. 64, updated May 2024. Brussels: European Social Observatory.
9. Mehrotra, S. (2022). ‘Can Asia assure social insurance for all its informal workers?’, Asia-Pacific Sustainable Development Journal, 29(2), pp. 155–185. doi: 10.18356/26178419-29-2-7.
10. Chen, B., Zhu, X., Wang, H., Zong, L., Feng, J., Tu, S. and Wang, Q. (2025). ‘The financing sustainability of long-term care insurance: An example from Nanning, China’, Frontiers in Public Health, 13, 1454037. doi: 10.3389/fpubh.2025.1454037.
11. Kuka, E. (2020). ‘Quantifying the benefits of social insurance: Unemployment insurance and health’, The Review of Economics and Statistics, 102(3), pp. 490–505. doi: 10.1162/rest_a_00865.
12. Barnes, M., Bauer, L., Edelberg, W., Estep, S., Greenstein, R. and Macklin, M. (2021). The Social Insurance System in the U.S.: Policies to Protect Workers and Families. Washington, DC: The Hamilton Project, Brookings Institution.
13. Munnell, A.H. (2025). Social Security’s Financial Outlook: The 2025 Update in Perspective. Issue in Brief No. 25-14. Chestnut Hill, MA: Center for Retirement Research at Boston College.
14. <https://www.ilo.org/>
15. <https://normlex.ilo.org/>
16. <https://lex.uz/>
17. <https://stat.uz/>
18. <https://www.oecd.org/>